

მტრობისა და შურისძიების ამსახველი ლექსები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში

ბაკურიძე მარიამ

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.44>

ქართულ ფოლკლორში “მტრის“ ცნება რთულია, რადგან შინაარსობრივად მრავალ კომპონენტს შეიცავს. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ზეპირსიტყვიერი მასალების კაი ყმა დღენიადაგ შემართული უნდა იყოს სარდალი და მათი მეზობელი, რომელიმე კუთხის შვილიც.

თუმურ საგმირო პოეზიას, ისე როგორც საზოგადოდ ყველა საგმირო პოეზიას ახასიათებს თავისი გმირის ხოტბა, მისი გმირობის განდიდება და გაზვიადება. იგი დიდი სიყვარულით და თანაგრძნობით უმლერის საყვარელ გმირს.

ხალხის რწმენით, კარგ ყმას ბევრი მტერი ჰყავს, ცუდს კი არავინ ემტერება. გარეშე მტერთან ბრძოლასა თუ შინაურ შუღლში, საუკუნეების განმავლობაში რომ მიმდინარეობდა, თანდათან ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი იმაზე, როგორი უნდა ყოფილიყო გმირი ვაჟკაცი, რა ევალეობდა მას სამშობლოსა და ხალხის წინაშე.

თემურ წყობილებას უმთავრესად ახასიათებდა შურისძიებისა და სისხლის აღების წესები და თემურ თუშეთშიც ეს ადათი მტკიცედ იყო დაცული. თუში თავის მოძმის სისხლს არავის შეარჩენდა და მტერზე რომ შური ეძია, სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იბრძოდა.

საკვანძო სიტყვები: ქართულ ფოლკლორში; “მტრის“ ცნება; აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში

ქართველი ერის ისტორია უდიდესი ბრძოლების ისტორიაა. მტერთა გარემოცვაში მოქცეული საქართველო უძველესი დროიდანვე დღენიადაგ იბრძოდა ეროვნული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისთვის. ჩვენი მეზობელი მძლავრი სახელმწიფოები-ირანი და თურქეთი მოსვენებას არ აძლევდნენ. არანაკლებ ზიანს აყენებდა კავკასიის მთიელების-ლეკებისა და ქისტების მოულოდნელი თავდასხმები. ამას თან ერთვოდა შინაური აშლილობა, დალატი, არაერთპირობა, რასაც ქვეყანა სრულ განადგურებამდე მიჰყავდა.

საკითხის კვლევის სწორად წარმართვის მიზნით საჭიროა უპირველესად მტრის ვინაობისა და მისი მტრული ქმედების მოტივაციის დადგენა.

მტერია იგი, ვინც შენს მოსპობას, სრულ განადგურებას ცდილობს. მტერს შენადმი უზომო სიძულვილი უბიძგებს უმსგავსო მოქმედებისკენ, სიძულვილს ბადებს შური: “შური არის წუხილი სხვისა კეთილსა ზედა” (1,59).

ქართულ ფოლკლორში “მტრის“ ცნება რთულია, რადგან შინაარსობრივად მრავალ კომპონენტს შეიცავს. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ზეპირსიტყვიერი მასალების კაი ყმა დღენიადაგ შემართული უნდა ირსარდალი და მათი მეზობელი, რომელიმე კუთხის შვილიც.

თუმურ საგმირო პოეზიას, ისე, როგორც საზოგადოდ ყველა საგმირო პოეზიას

ახასიათებს თავისი გმირის ხოტბა,მისი გმრობის განდიდება და გაზვიადება.იგი დიდი სიყვარულით და თანაგრძნობით უმდერის საყვარელ გმირს.

ხალხის რწმენით,კარგ ყმას ბევრი მტერი ჰყავს,ცუდს კი არავინ ემტერება. გარეშე მტერთან ბრძოლასა თუ შინაურ შუღლში,საუკუნეების განმავლობაში რომ მიმდინარეობდა, თანდათან ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი იმაზე,როგორი უნდა ყოფილიყო გმირი ვაჟკაცი, რა ევალებოდა მას სამშობლოსა და ხალხის წინაშე.

მტერი აფრთხილებს კაცს,უბიძგებს მოქმედებისკენ:მუდამ ფეხზე იდგეს,მუდამ მზად იყოს,რომ არ დაეძინოს,არ დაჩლუნგდეს .კაი ყმა დღენიადაგ შემართული უნდა იყოს მტერთან საომრად:

„მტერი რას მიზამს პირდაპირ?
მალვით თუ მიზამს ზიანსა,
მალვით ვინც მტერი მტერს მოჰკლავს
ის ქალს ვითა სჯობს თმიანსა? (2,თსუფა 6441)

უნდა აღინიშნოს,რომ ქართული ფოლკლორის სტიქია ვაჟასთანაც აირეკლა.გავიხსენოთ“პაპაჩემის ანდერძი“.ვაჟა წერს:

„მტერს ხმალი უნდა საფრთხოლად,
კვალზე მიყოლა მგლურადა“

ერთი ხალხური ლექსის გმირი ივანეური პირდაპირ ნატრობა დუშმანთან შებმა-შერკინებას.მოზღვავებული მტრის მოსვლის მოლოდინში გართული მოყმე გულმოდგინედ ლესავს თავის ხმალს,ლესავს და თან ესაუბრება,როგორც თანამომძმეს,როგორც ვაჟკაცს:

ხმალს ლესავს ივანეური
-ხმალო,გამიჭერ,ტიალო!
მტერი მოსულა კარზედა,
იქ უნდა გაგაპრიალო,
ან მოვკლავ,ან მე მოვკვდები,
ცოცხალმ არ უნდა ვიარო“ (3,216)

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო ხანებამდე შემორცა მოკლული მტრისათვის მარჯვენა მკლავის მოკვეთის ადათი.წარმართული რწმენის თანახმად,რაკი ადამიანის ფიზიკური სიკვდილი ნიშნავდა გარდაცვალება-გარდასახვას ამიტომ ქიშპი მოწინააღმდეგეთა შორის საიქიოშიც მიმდინარეობდა.მარჯვენის მოკვეთა საიქიოში მტრის დაუმღურებას ისახავდა მიზნად.ამიტომ ისინი მიცვალებულს აჭრიდნენ მკლავს და მიჰქონდათ თავიანთ სოფელში,როგორც უტყუარი საბუთი მტერზე გამარჯვებისა. მარჯვენას აჭრიდნენ მხოლოდ ურჯულოებს (არაქრისტიანებს-ქისტებს,ლეკებს,თათრებს) ასევე იქცეოდნენ ურჯულოები,რომლებიც ხოცავდნენ ქართველ მთიელებს.

მოჭრილ მარჯვენას თუსები საგანგებოდ ინახავდნენ,ჭერში ჰკიდებდნ ან ქავზე აკრავდნენ. ამით ამაყოფდნენ ისინი თავიანთ ტომში,თემ-სოფელში, თანატოლთა შორის. ზოგიერთი მთიელის ქავ_ციხეზე მისგან დახოცილი ურჯულოების მთელი აცმა ეკიდა.

მარჯვენა მკლავის მოკვეთის ტრადიციამ თავისებური ასახვა ჰპოვა ქართულ ხალხურ პოეზიაში.ერთ-ერთ ხმით ნატირალში გამოტყმულია მწარე სინანული ურჯულოთა მიერ ნათესავისადმი მარჯვენა მკლავის მოკვეთის გამო:

„სადრარა მოკლეს ურჯულოთა,
სადრარა მოგჭრეს მარჯვენაუ,
სადრა დააკრეს ციხეზედა-
ციხეს სადრარა ალამაზებს“(4,39)

სერგი მაკალათიას ეთნოგრაფიული ხასიათის წიგნებში მრავლად გვხვდება სურათები მთიელთა ციხე---კოშკებისა,რომლებზედაც მტრის მარჯვენები ჰკიდია.

ხალხური ლექსის მიხედვით, ცოცხალი ლუხუმისთვის მოუჭრიათ მარჯვენა ულმოზელ მტერს:

„ხელი მარჯვენა მააჭრეს,
წესიც არ იყო მთლისაო“ (5,35)

მთლის, ე.ი. ცოცხალი ვაჟკაცისათვის, მარჯვენის მოჭრის წესი არ ყოფილა, მაგრამ გაბოროტებულ მტერს მაინც მოუკვეთია მკლავი სახალხო გმირისათვის.

ერთი ხევსური გმირი ეხვეწება მახვილით თავზე დამდგარ მტერს: მაინც შენი მსხვერპლი ვარ,მომკალი,ოღონდ მარჯვენას ნუ მომაჭრი,იარაღს ნუ ამყრი,სასაცილოდ ნუ გამხდი,ჩემი სიკვდილით სახელი მაინც დაგრჩებაო,მაგრამ მოწინააღმდეგემ დაუფიქრებლად უნდა შეასრულოს წინაპართა მიერ საუკუნეების მანძილზე დაკანონებული წეს-ჩვეულება.

მტკივნეულად განიცდის ლექსის გმირი მოსალოდნელ ვითარებას,ამაოა მისი ვედრებაც:

„ხელსა ნუ მაჭრი ივანე,
სახელი მაინც შენია“ (5,101)

ხევსური მებრძოლი ნასკვაურისძე მუსრს ავლებდა მტერს,მაგრამ სხვა ხევსურების მსგავსად როდი იქცევა-მოკლულ მტერს იგი პრინციპულად არ სჭრის მარჯვენას.ნასკვაურისძის აზრით,დუშმანისათვის მკლავის მოკვეთა“ხევსურის წესი არა არს“.ხალხურ ლექსში ნათქვამია:

„კაცებს ხოცს,ხელს კი არა სჭრის:
ხევსურის წესი არ არსა,
ხელ მოსჭერ ნასკვაურისძევ,
უხელოდ სახელ არ არსა“ (5,33)

თავისთავად იზადეება კითხვა:თუ კი ხევსურის წესი არ არის მოკლულისთვის მკლავის მოჭრა, მაშინ რატომ ჭრიდნენ სხვა ხევსურები?იქნებ არაა მართალი ნასკვაურისძე?-ნასკვაურისძე უდავოდ მართალია:მისგან განგმირულ მტერს დასახიჩრება და შეურაცხყოფა აღარ უნდა.მაშინ რატომ უკიჟინებს ხალხური მთქმელი ასე დაჟინებით:ხელი მოსჭერიო?

სავარაუდებელია, ეს წესი თავდაპირველად არც არსებობდა ხევსურეთში, იგი შემოსული უნდა იყოს კავკასიის მთიელთა ტომებიდან.

მკლავის მოკვეთის წინააღმდეგ გაილაშქრა ვაჟა-ფსაველამ პოემაში“აღუდა ქეთელაური“

მინდიას მიერ მუცალის მარჯვენის მოტანის დროს გამოვლენილი წინააღმდეგობა აღუდასა და შატლიონს შორის დამაბულად წარიმართა.აღუდა უკვე მტკიცედ და გარკვევით ამბობს უარს მარჯვენის მოკვეთაზე.ხევსურებთან პაექრობაში ეს თვალსაზრისი ასეა გაცხადებული:

„რაად მინდარის,ვერ მიხმლობს,
არ გამოდგება ფარადა,
მთაში წავილო,არ მითიბს,
არც მარგებს თივის კავადა“

თემურ წყობილებას უმთავრესად ახასიათებდა შურისძიებისა და სისხლის აღების წესები და თემურ თუშეთშიც ეს ადათი მტკიცედ იყო დაცული. თუში თავის მოძმის სისხლს არავის შეარჩენდა და მტერზე რომ შური ეძია,სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იბრძოდა.

სისხლის აღება ძველად სავაჟკაცო საქმედ ითვლებოდა თუშეთში.ხალხი აქებდა იმ

ვაჟს,ვინც მტერზე შურს იძიებდა სისხლის აღბით და სამაგიეროს მიუზღავდა მოქიშპეს:

„ელოდებიან ჩანთელსა,
ქისტეთს წასულა ხმლიანი,
სისხლის აღება უნდარის,
მტერს უნდა უყვას ზიანი.
ძმობილის მომკლავს დაეძებს
შვიდ წელი ხდება მთლიანი“(6,74)

ჩანთელი მერვე წელს გზაზე შეხვდება ძმობილის მკვლელ ქისტებს.გულში მოარტყამს ტყვიას. თავისი ვალი რომ აღასრულა,ჩანთელმა ცრემლები შეიმშრალა და სიმღერით გაემართა სახლისაკენ:

„ახლა მიდ-მოდის მღერითა
ჩანთელი სახელიანი.
ხელები ციხეს მიაკრა,
ბუზნი სჭამენ და ჭიანი“(6,74)

ლექსში “გამზდელიმც დაილოცება“ მთქმელი თუშ როსტომს აქებს. მისთვის როსტომი მრავალი ღირსებით შემკული პიროვნებაა. უმთავრესი ღირსება კი ის არის,რომ ძმობილის მკვლელი ხაწეთა ბათარი მოკლა:

ჩამოდის ქისტის ჭალაზედ,
სწავლა არ უნდა გზისაო,
გავიდა ქორვის მთაზედა,
ნამი გაბლერტა მთისაო.
მარტო ჩავიდა ახვამი
თან კვალი ჩაჰყვა მგლისაო,
როსტომსა სისხლის მძებნელსა
იმედი აქვსა მხლისაო.
თოფსა არ ისვრის როსტომი,
გატეხ არ უნდა ხმისაო,
მოკლა ხაწეთა ბათირი,
მომკლავი ძმობილისაო“(6,74)

ასე იძია შური როსტომმა ძმობილის მკვლელზე. სისხლის აუღებლობა თემის ადათით დიდ ცოდვად და სირცხვილად ითვლებოდა. რომელსაც არავინ დარჩებოდა ნათესავთაგან,მისი თემის კაცი ვალდებული იყო შური ეძია.ამის გამოძახილს წარმოადგენს ლექსი“თამარაისძის სისხლი აიღეს“.ეს ლექსი თედო რაზიკაშვილს ჩაუწერია და შნიშვნაც დაურთავს“თამარაისძესა მძებნელ დაშჩ არავინაო. თამნიაურს თამარაისძე მოუკლავს.თურმე არხეინად იყო იმას ნათესავი არ დაჰრცა,რომ სისხლი აიღოსა,მაგრამ მეგობრებმა აიღეს:ერთხელ ბადათერა ბერეიშვილთან მისულა და უთქვამს:

„მე-და შენ შინ რაადალ ვსხედვართ,
ხალხმ ჩვენზე გაიცინაო“

სისხლის ამღები რომ კლავს თანამომის მკვლელს,იგი მას აგზავნის საიქიოში,სადაც მოკლული მტერი სისხლის ამღების გარდაცვლილ ნათესავს ან თანამომეს უნდა ემსახუროს მუდმივად:უზიდოს წყალი,უზანდოს ჯღანი და სხვა მისთანანი.

ხალხური მთქმელი დიდ ლაშარის ჯვარს ავედრებს გარდაცვლილ გმირს-ხალიაისძის სულს.გმირისას,რომელმაც თავისი მხედრული ვალი პირნათლად მოიხადა თემ-სოფლის წინაშე და სიკვდილის წინ სამი მტერი გაიმძღვარა საოქიოში:

„სასუფეველსაც დაგიდგამს
ლადი ლაშარის ჯვარიო,
ზოგთ წყალთ აზიდვინებდი,
ზოგთ აბანდვინე ჯღანნიო“ (7,46)

აღნიშნული თვალსაზრისით არანაკლებ საინტერესოა ხმით ნატირალი ლექსები. მთის ერთ სოფელში გარეშე მტერთან ბრძოლაში დაღუპულ ვაჟკაცს გლოვობენ. ვაჟს რამდენიმე ურჯულო მოუკლავს, მაგრამ თვითონაც დაჰბნელებია მზე, მაგრამ ვაჟის თანამებრძოლს დუშმანის სისხლი აუღია. ნადობი დასტირის ნაძმობს:

„შაჰრჩეს მსროლელსა თვალნი და ხელნი,-
გამოგაყოლა შენი მამკლავი,
შვიდ-შვიდი, ძმაო, განა ერთი! (8,31)

ივანე ჯავახიშვილი “ქართული სამართლის ისტორიაში” მსჯელობს შურისგების ზოგიერთ სახეობაზე. როცა საგვარეულო წეს-წყობილება სუფევდა, ყველგან თანამეგვარის ერთის გვარის შვილსა და სახლის კაცის მოკვლა საზარელ, მიუტოვებელ ცოდვად ითვლებოდა. სხვა გვარის კაცის დამარცხება და მოკვლა კი თანამოგვარების სასიქადულო, საქებურ მოქმედებად და ვაჟკაცობად მიაჩნდათ. მკვლევარს ამ მოსაზრების დასტურად წერილობითი წყაროები არ მოაქვს, რადგან საბუთებში ამგვარი შურისძიების კვალი აღარ ჩანდა.

ზემოთ მოყვანილი ლექსები ამგვარი საგვარეულო შურისძიების ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს. აქ შეიძლება დავიმოწმოთ ალ. ყაზბეგის მიერ „ელგუჯაში“ აღწერილი ვითარება. როცა ელგუჯა გაგი ჩოფიკაშვილს კლავს, სვიმონ ჩოფიკაშვილის ვალია სისხლი აიღოს. სვიმონი ეუბნება მზალს: “ელგუჯამ სახლიკაცი მომიკლა, იმას ჩემი სისხლი ჰმართებს.

ვაჟა-ფშაველას ინტერესთა სფეროში შემოდიოდა შურისგების პრობლემა. პოეტი კარგად იცნობდა ხალხურ შემოქმედებას და კარგად იცოდა, ვაჟკაცი რომ მკლავის ძალით ფასდებოდა, მაგრამ ვაჟასთვის მთავარი ადამიანის სულიერ სამყაროში წვდომა და ადამიანური არსის გარკვევა იყო.

ვაჟას გმირთა ტრაგიკულობა მათ ღრმა პიროვნულობაში დევს. ალუდა მუცალის სიკვდილმა დააფიქრა და ასე ათქმევინა:

„ჩვენ ვიტყვით კაცნი ჩვენა ვართ,
მარტო ჩვენ გვზრდიან დედანი,
ჩვენა ვცხონდებით, ურჯულოს,
კუპრში მოელის ქშენანი“

მტერში ადამიანის დანახვა და მისი სიბრალული ჩანს ლუხუმის სიკვდილშიც. ზეზვა მას ლეკვებზე თავდასხმას ახსენებს და ეუბნება:

„შენ შაგებრალა ურჯულო,
მოგიწყლიანდა თვალები“

ვაჟას გმირები რწმუნდებიან იმაში, რომ ხოცვა-ჟლეტა კაცის ხორცის ჭამაზე საშინელია. ისინი გამოდიან ჩვეულებრივი ყოფის სფეროდან და ზოგად-ადამიანური შეგნების სიმაღლეზე ადიან.

პროფ. ზ. კვიციანი აზრით, “ვაჟას საუკეთესო გმირები სწორედ იმისთვის არიან შობილნი, რომ გაარღვიონ საზოგადოების წარმართული შეგნება“ (9, N48).

ლიტერატურა:

- 1.ს.ს. ორბელიანი,სიტყვის კონა,1961
- 2.თსუფა 6441
- 3.ხალხური სიტყვიერება,ტ.3 1953
- 4.ხმით ნატირლები,შეადგინა ირაკლი გოგოლაურმა,თბ.1981
- 5.აკ.შანიძე,ხალხური პოეზია, I,ხევსურული,თბ.1931
- 6.ქართული ხალხური პოეზია,ტ IV,თბ.1975
- 7.პეტრე უმიკაშვილი,ხალხური სიტყვიერება,თბ.1937
- 8.ზ.კიკნაძე,“გილგამეშინი”ლიტ.საქართველო,1984 ,48

Poems depicting enmity and revenge in the mountains of Eastern Georgia

Bakuridze Mariam

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

Abstract

In Georgian folklore, the concept of "enemy" is complex, because it contains many components. The oral materials of the mountaineers of Eastern Georgia should be managed by the commander and their neighbor, the son of some corner.

Tushian heroic poetry, like all heroic poetry in general, is characterized by the speech of its hero, the glorification and exaggeration of his heroism. She sings with great love and compassion to her beloved hero.

According to people's belief, a good servant has many enemies, and a bad servant has no enemies. Whether in a fight with an external enemy or in a domestic feud, which was going on for centuries, a point of view was gradually formed on what a heroic man should be, what he owed to his country and people.

The rules of taking revenge and taking blood were the main features of the Temur system, and this tradition was firmly observed in Temur Tushian as well. Tushian would spare no one the blood of his brother, and if he sought revenge on the enemy, he would fight to the last drop of blood.

Keywords: Georgian folklor; concept of "enemy"; mountains of Eastern Georgia